

Ю. М. КОЧУБЕЙ

ІСЛАМ НА ЗАХОДІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Збільшення за останню чверть століття кількості мусульманського населення в країнах Заходу, з об'єктивних причин і внаслідок непередуманої міграційної політики урядів, невирішеність соціальних проблем мігрантів загострили внутрішньополітичну обстановку в ряді країн Європи і негативно впливають на міжнародні відносини. Все це примушує замислитися над таким явищем, як "Іслам в Європі".

Європа давно знає мусульман — відтоді як вони вступили у контакт з християнськими державами, були і війни, і мирне співжиття. Армії послідовників Пророка Мухаммеда дійшли до Луари і Альпійських гір, араби на століття затрималися в Іспанії та на островах Середземного моря, імперія Османа опанувала Балкани і Крим, а на Сході Європи мусульманами стали піддані Золотої Орди — жителі Поволжя, і навіть під самою Москвою певний час існувало Касимівське ханство. Незначним мусульманським анклавом можна вважати литовсько-білоруських татар, які в складних умовах все ж притримувалися предківської віри.

З плином часу ситуація змінювалася, і наприкінці XIX ст. в Європі населеними мусульманами були тільки Боснія і Албанія та частина Туреччини — Румелія. Поволжя і Крим залишилися мусульманськими краями, але не мали самостійного політичного значення. У цьому місці важливо зазначити, що в названих частинах Європи мусульмани склали **більшість** населення і могли жити за своїми законами і звичаями.

Нова ситуація виникла після Другої світової війни у зв'язку з напливом емігрантів-мусульман до Європи з Африки, Азії та Південно-Східної Азії: спочатку була евакуація з Алжиру на континент так званих "*харкі*", які воювали на боці Франції, потім Західна Європа стала відчувати брак робочої сили і відкрила ворота для робітників. Можна гово-

рити, що наплив емігрантів із мусульманських країн в Європу співпав з посиленням глобалізаційних процесів.

В Україні, дещо пізніше, теж з'явилися нові емігранти-мусульмани: після розвалу СРСР — це представники колишніх мусульманських республік, а також втікачі з охопленого війною Афганістану та Північного Кавказу, які використовували Україну як транзитну територію, або ж поповнювали трудову еміграцію попередніх, радянських часів.

У Західній Європі ситуація з міграцією мусульман стала принципово змінюватися в останні 20–25 років: до нормальної еміграції додалося так зване “возз’єднання сімей”, яке значно вплинуло на кількість прибульців з-за моря, звичайно, продовжується неконтрольована міграція нелегалів. У європейських містах з’явилися цілі квартали і конгломерати, в яких переважали мусульмани — вихідці з Північної і Західної Африки — у Франції, з Туреччини — в Німеччині, з Індостану — у Великій Британії.

На думку ряду спеціалістів, в країнах Заходу нараховується до 30 мільйонів мусульман, із них в Європі — понад 20 мільйонів. Зрештою, ніхто не знає точних цифр. Звичайно, таке становище не могло не викликати занепокоєння як керівних кіл Заходу, так і самих емігрантів-мусульман. Якщо раніше релігія мігрантів була приватною справою одиниць, то наплив мусульман в Європу висунув питання про їхній статус як колективів, про їхні права, зокрема релігійні. Це стало вже не приватним питанням. У різних містах стали споруджуватися мечеті, відкриватися школи релігійного спрямування, а також благодійні установи, не як загальні (секулярні) інституції, а як конфесійно-національні. В “бідонвілях” відтворювалося традиційне мусульманське суспільство, в якому велику вагу мали старші люди, релігійні наставники, які засуджували побут і звичаї Заходу. Вони вказували, що чужі моделі модернізації ведуть до втрати мусульманами релігійної, національної і культурної ідентичності. За таких умов серед європейських мусульман не могли не виявлятися різні рухи, в тому числі й радикальні. Соціальний ґрунт — бідність, безробіття — для радикалізації мусульман, насамперед молоді, в Західній Європі був сприятливий. До цього підштовхувала й міжнародна обстановка. Такі події, як продовження військових дій в Афганістані, війна в Чечні, війни проти Іраку, не могли не привести до радикалізації настроїв частини мусульман у всьому світі, в тому числі й тих, котрі проживали на Заході.

Почала змінюватися й обстановка в Європі, знову заговорили про прояви релігійного фанатизму, дискримінацію на релігійному ґрунті,

зміну обличчя країни та інше, чим користуються праві сили під час виборчих кампаній, про що свідчать електоральні успіхи партії Ж.-М. Ле Пена у Франції. Всім зрозуміло, що акцент на релігії мігрантів відсовує в тінь пов'язані з ними проблеми соціального плану [8]. А такі проблеми в багатьох країнах у зв'язку з мігрантами з'явилися. Та найбільш складними виявилися проблеми цивілізаційного характеру. Ми знаємо, що європейські країни, США і Канада живуть в умовах секулярності і, навіть багато в чому, атеїзму. Мусульмани, і це констатують всі аналітики, виявилися неготовими до сприйняття такої ситуації. Представники Заходу говорять, що мусульмани мусять прийняти "загальновизнані цінності". Тобто, на їхню думку, європейські. Тут виникає питання: хто і коли їх визначив і визнав? Хіба мусульмани брали участь у їх розробці і визначенні? Тому мусульмани, як і представники ряду інших цивілізацій, вважають, що їм насильно нав'язують погляди і спосіб життя, які не відповідають їхнім релігійним переконанням і традиціям. При цьому йдеться не про якісь догматичні суперечності, а про складнощі щоденного життя простих людей, які зберігають і хочуть й надалі зберігати свою етнічну і конфесійну ідентичність, жити за своїми традиціями і в рамках закону захищати свої цінності. Іслам — релігія універсальна і він теоретично не мав би бути проти глобалізації, але ж мусульмани бачать, що на практиці глобалізація відкриває шлях для вестернізації (чи американізації) з бездуховністю, атеїзмом, моральною деградацією. Прояви такої "вестернізації" ми спостерігаємо, на жаль, все більше і у нас в Україні.

Розвиток подій в Західній Європі свідчить про провал інтеграційної політики західних урядів щодо представників мусульманських народів, яку вони проводили з самого початку їх масової міграції в Європу і, зокрема, нехтування релігійним фактором.

У загальному плані західноєвропейські політики мали надію, насамперед, на так звану "аккультурацію", тобто засвоєння емігрантами по прибутті на Захід місцевої культури і звичаїв.

Французький уряд розраховував, що найефективнішою буде політика абсорбції або асиміляції, тобто поглинення панівним етносом прибулих, в основному вихідців з Магрибу, з тим щоб вони в наступному поколінні втратили свою ісламську й етнічну ідентичність і розчинилися серед місцевого французького населення. Це називалося "інтеграція". Так теоретично мало бути, але так не сталося. Ця політика, що стало очевидним для всіх, зазнала повного краху, бо мусульмани, зокрема араби, не піддаються асиміляції, а навпаки намагаються будь-якою

ціною зберегти свою національно-конфесійну ідентичність [1]. Спроби тиснути на молодь з метою лаїцизувати її призвели до такого явища як ре-ісламізація, тобто посилення релігійних почуттів.

Більш прийнятною була політика “багатокультурності”, яка проводиться в Канаді, США, чи певної фрагментації — як у Великій Британії та деяких інших країнах ЄС. Але вона не виключає “геттоїзації”, не ліквідує прихованої дискримінації, а значить, не може бути перешкодою для проникнення ідеології радикалізму.

Слід мати на увазі й те, що радикалізації мусульман на Заході сприяють і різного роду провокативні акції в дусі поглядів американських неоконсерваторів, які, прикриваючись “свободою слова”, принижують і ображають всіх мусульман: від “революціонерів” до поміркованих і просто віруючих людей. Досить згадати книгу Салмана Рушді, справу Тео Ван Гога, карикатури на Пророка Мухаммеда в данському журналі.

Які ж відповіді знаходять уряди західних держав на виклики, що з’явилися у зв’язку зі значною міграцією мусульман? На жаль, і досі їх часто шукають у сфері поліцейських та адміністративних заходів.

Стало очевидним, що політика асиміляції не спрацьовує, Іслам виявився і в умовах глобалізації могутнім фактором консолідації і збереження ідентичності: мусульмани зберігають свою ідентичність і вимагають задоволення своїх прав, посилаючись на принципи демократії. Поліцейські заходи виявилися малоефективними. Тож народилася ідея створення так званого “євроісламу”, тобто європейського ісламу, який би відповідав інтересам західних держав, допомагав би стримувати напругу в суспільстві. Термін цей, на нашу думку, з точки зору ісламської доктрини неприйнятний, бо “Іслам” є один і не може бути якихось його різновидів. Прикметник “європейський” можна вживати тільки у географічному розумінні, та й то дуже обмежено. Тому адекватним терміном можна вважати “Іслам в Європі”, “у Франції”, “в США” і т. д.

Розглядаючи нинішній стан християнсько-мусульманських стосунків в європейських країнах, можна дійти висновку, що західний світ не знав як слід своїх сусідів — мусульман.

Але ж, уже з кінця XVII ст. в Європі почалося академічне вивчення мусульман і їхньої культури, і європейська наука мала в цій царині великі досягнення. Створено цілу бібліотеку спеціальних праць. Та ми хотіли б підкреслити одну їх важливу рису — всі вони вивчали Іслам у його природному середовищі, коли він є **панівною релігією**, вірою переважаючої більшості населення і має повну підтримку світської влади.

Погляди західних вчених, в основному, французьких і британських, гостро, може не завжди справедливо, розкритикував американський вчений палестинського походження Едвард В. Саїд (1935–2003) у своїй відомій праці “Орієнталізм”, яка поклала початок вивченню народів Сходу в новому, антиімперіалістичному світлі, тобто так званім “постколоніальним студіям” [6].

На Заході, особливо у Франції в XIX—XX ст. стали з’являтися мислячі вчені, які по-справжньому хотіли пізнати арабів і іслам, примирити християн і мусульман. Вони шукали, насамперед, шляхів “примирення релігій”. Серед них слід назвати Ш. Е. де Фуко, Луї Массіньона та його учнів, зокрема Роже Гароді. Погляди Л. Массіньона, як зазначають дослідники, багато сприяли тому, що католицька церква значною мірою змінила свою думку про Іслам на Другому Ватиканському Соборі [5]. Ведеться так званий “ісламо-християнський діалог”. У такому діалозі, як на мене, не може бути ніякого теологічного змісту, про близькість багатьох понять Християнства й Ісламу всім вже давно відомо, а два віровчення безперечно будуть стояти непорушно на своїх позиціях. Діалог може бути лише про співжиття представників двох релігій в дусі сучасних поглядів на права людини, соціальну справедливість, збереження ідентичності та культурного розмаїття народів. Цьому має сприяти взаємне ознайомлення народів Заходу і Сходу з духовними цінностями і культурним багатством один одного. Багато в чому цьому сприяє діяльність такої міжнародної організації, як ЮНЕСКО.

Безперечно, така позиція не відповідає інтересам прихильників неоконсервативної ідеї про “сутичку цивілізацій” в XXI ст. (С. Гантінгтон, Б. Льюїс, Р. Перл, Д. Пайнс), які спрямовують зовнішню політику нинішньої адміністрації США. Як відомо, в 1993 р. в солідному американському журналі “Foreign Affairs” з’явилася стаття політолога С. Гантін’тона “Сутичка цивілізацій?”, в якій він недвозначно стверджував, що наступне XXI століття буде століттям воєн між християнською та мусульманською цивілізаціями [3]. Треба сказати, що подібну думку висловлював свого часу Бернард Льюїс. Із загостренням обстановки на Близькому Сході в зв’язку з подіями кінця 1990-х рр. — початку цього століття, коли розгорілася боротьба за ресурси і стратегічні плацдарми на Близькому і Середньому Сході, що триває й нині, такі “ідеї” стали надзвичайно небезпечними.

Разом із тим у 1999 р. пролунав заклик Президента Ісламської Республіки Іран С. М. Хатамі до діалогу цивілізацій, який був позитивно сприйнятий міжнародною спільнотою, і ООН проголосила 2001 рік —

Роком діалогу цивілізацій. Особливого розголосу ця резолюція Генеральної Асамблеї ООН у нашій країні, на жаль, не набула, хоча її зміст і спрямованість відповідають засадничим положенням нашої зовнішньополітичної стратегії.

Очевидно, що постійна напруженість і наявність “зон конфлікту” та “гарячих точок” в регіоні Близького і Середнього Сходу не сприяє залагодженню проблем, які виникли в зв’язку з наявністю значної кількості мусульман на Заході. Спостерігаються прояви ксенофобії, а то й ісламофобії, акти вандалізму і насильницькі акції протесту, безвідповідальне використання ЗМІ, яке веде в цілому ряді країн до подальшого загострення стосунків між їх громадянами — мусульманами і немусульманами. Все важче стає протистояти вкоріненим стереотипам.

Дуже важливо, що загострення ситуації в ряді європейських країн примусили звернути увагу на Іслам в Європі як західних, так і, що дуже важливо, і на цьому я хотів би наголосити, **також** мусульманських вчених-улемів.

Найбільшим авторитетом користується нині вчений-теолог шейх Юсуф аль-Кардаві (нар. 1926 р.), єгиптянин за походженням, що проживає в Катарі [8]. Ще у 1997 р. він заснував Європейську раду фетв і досліджень, яка завоювала певний авторитет серед мусульман на Заході. Разом із тим його критикують одні — за надмірну традиційність, а інші — за нібито відхід від норм шаріату. Свій підхід до вирішення актуальних проблем життя мусульман на Заході він називає “серединним шляхом” і виступає за повільні, а не радикальні, зміни в мусульманському сприйнятті нових реалій. У глобалізованому світі він розглядає мусульман як свого роду віртуальну умму, в якій діятимуть помірковані, прийнятні для всіх закони. Шейх аль-Кардаві випускає фетви, які полегшують життя віруючим у секулярному середовищі, наприклад дозволяють їсти разом із “невірними”, аби тільки їжа була дозволеною, дивитися кіно, але не порнографічне, брати участь у святах з християнами, але не в релігійних, таких як Різдво і т. ін. Він не підтримав талібів, коли ті затіяли руйнування буддистських статуї в Афганістані. Разом із тим проголосив можливість “фінансового джихаду”, тобто збору внесків для боротьби за права мусульман, чим викликав зливу критики з боку Ізраїлю та його союзників і звинувачення в підтримці терористів. Проте, коли 2004 р. було створено Міжнародну асоціацію мусульманських вчених за участі представників суннітів, шиїтів, ібадитів і зейдітів, тобто найчисельніших ісламських віровизнань, саме його було обрано її головою.

У Франції визнання здобув імам мечеті міста Бордо Тарек Убру. Він вважає, що в західних країнах має діяти “шаріат меншості”, тобто шаріат, пристосований до умов, коли мусульмани у меншості в країні проживання. Його проповіді закликають не порушувати основ релігії, а разом із тим пристосовуватися до умов життя у Франції. Імам Тарек Убру наголошує не на юридичних положеннях шаріату (наприклад, не відрубувати руку за крадіжку), а на релігійно-етичних нормах Ісламу, яких можна дотримуватися будь-де, навіть в секулярному середовищі: молитися, дотримуватися посту, платити закят і т. ін.

Визнання здобув ще один вчений — громадянин Швейцарії Тарик Рамадан, автор багатьох публікацій, остання з яких “Західні мусульмани і майбутнє Ісламу”. Політика щодо мусульман в Швейцарії будується на основі стійких традицій багатокультурності і поваги до різних поглядів, і називається “позитивне співіснування”. Тарик Рамадан не підтримує ідею “шаріату меншості”, вважаючи, що такий підхід веде до подальшого відчуження різних громад: християнської і мусульманської, і послаблює позиції ісламу. Він закликає молодь здобувати європейську освіту і брати активну участь у політичному житті Європи [4]. До нього ставлення теж не однозначне: з одного боку, не дають візи для поїздки в Америку, а з іншого — (в Британії) вважають однією з найвпливовіших особистостей наших днів.

Слід відзначити важливу подію, що сталася 10 січня 2008 р. В цей день понад 400 ісламських громад із 28 європейських країн прийняли Хартію про індивідуальні і колективні стосунки всередині мусульманських громад Європи і про взаємостосунки мусульман із суспільством і владою. В ній — заклик до поміркованості і збереження мусульманської ідентичності, осуд насильства і тероризму, підкреслюється вклад мусульман у розвиток європейських країн [1].

Безперечно, всі вчені мусульмани спираються на відповідні тексти і відшукують потрібні їм аргументи. І це нормально. Але головним, на мій погляд, є те, що все більша кількість мусульман погоджується з думкою, що ворота *іджтихаду*, тобто обговорення питань про пристосування ісламу до нових реалій, можна відчинити, як це траплялося не раз в ранній історії Ісламу і шукати відповідь на нові виклики, які поставило життя, не порушуючи священних приписів Св. Корану і Сунни Пророка.

Найефективнішою реакцією на виклики сьогодення, коли світ поступово глобалізується, захоплюючи і сферу духовного життя народів, може бути, на нашу думку, спільна участь європейців і мусульман у

пошуку відповіді на ці виклики. Єдиним вірним шляхом досягнення згоди, на наше переконання, може бути тільки рівноправний “діалог цивілізацій”.

Такий підхід знаходить все більше розуміння. Про це свідчить і увага до проблеми такого діалогу в Давосі, і створення під егідою ООН такої серйозної міжнародної громадської організації, як “Альянс цивілізацій”, і те, що Президент України видав 25.02.2008 р. Указ “Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні” [7].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арранд (Київ). 2008. — Янврь. — № 1.
2. Газета “День”. — 2005. — 16 ноябрь.
3. *Гантінтон С. П.* Протистояння цивілізацій та Зміна світового порядку. — Львів: Кальварія, 2006.
4. *Глебова Н.* Интеллектуальная элита современного арабо-мусульманского мира: Тарик Рамадан // Азия и Африка сегодня. — 2006. — № 9. — С. 68-71.
5. *Журавский А. В.* Христианство и Ислам. — М., 1990. — С. 60–61.
6. *Сайд, Едвард В.* Ориентализм. — К.: Основи, 2001.
7. Урядовий кур’єр. — 2008. — 29 лютого; Газ. “День”. — 2008. — 30 января; Резолюція ГА ООН A/ Res./60/1.
8. *Bettina, Gräf.* In Search of a Global Islamic Authority // ISIM Review 15. — Spring 2005. — P. 47.
9. *Olivier, Roy.* A Clash of Cultures or a Debate on Europa’s Values? // ISIM Review 15. Spring 2005. — P. 7.